

Håkan Skogsjö

Inte självständigt – men nästan

[om den åländska
återföreningskampen
1917–1921]

Texten publicerad första gången den 30 maj 1997
under rubriken »Ur kriget steg ett självstyrt Åland»
i tidningen Nya Ålands tematidning
»Grattis! Självstyrelsen 75 år».

Särtryck ur

Åland mer än öar

[ISBN 91-85276-73-1]

Föreningen Nordens årsbok 2002
(tryckt 2001)

Distribuerad som pdf-fil 2025
Copyright © Håkan Skogsjö (CC BY-SA 4.0)

Åländska folktåget inför rapportörerna.

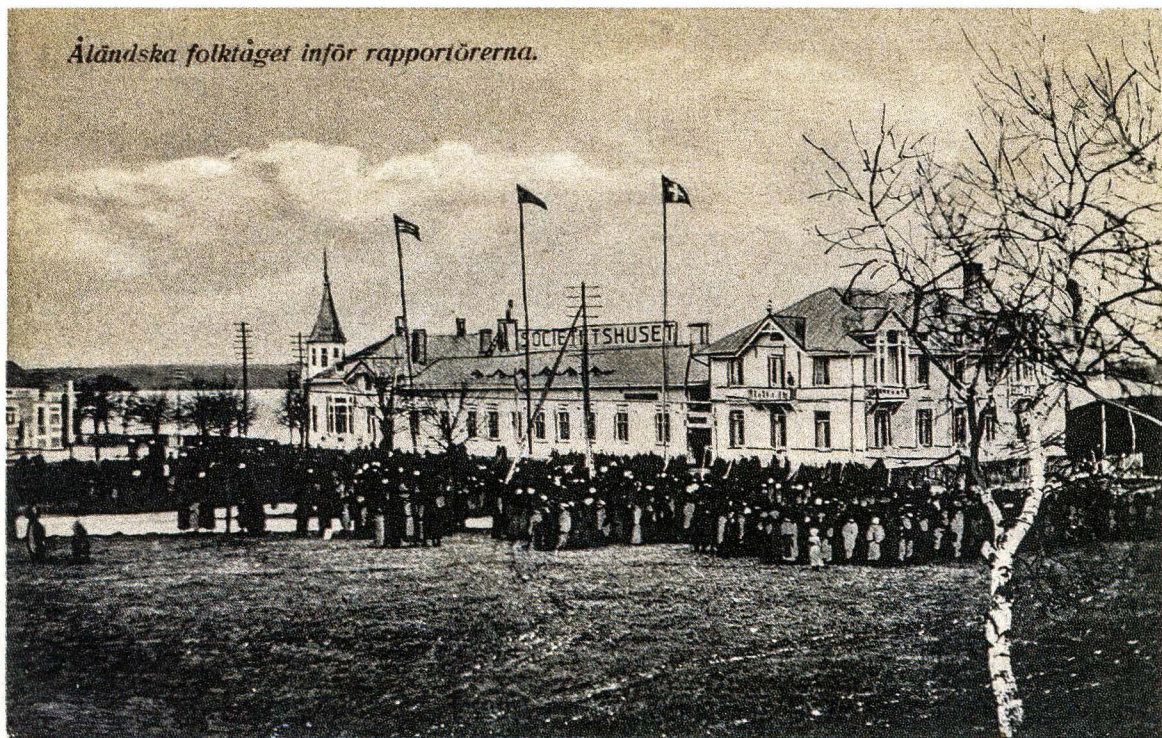

Foto: Ålands Museum

Bondetåget i Mariehamn hösten 1920. Omkring 6000 ålänningar tågade till Societetshuset i Mariehamn för att understryka sin önskan att Åland skulle återförenas med Sverige. I huset bodde tre rapportörer från Nationernas Förbund. Deras uppgift var att utreda hur den kompliserade Ålandsfrågan skulle lösas.

Inte självständigt – men nästan

Håkan skogsjö

Första världskriget 1914-1918 skapade ett nytt Europa. Tsar-ryssland rämnade, likaså det gamla habsburgska kejsardömet Österrike-Ungern. Ur askan och ruinerna steg en rad nya, självständiga stater, bland dem Finland och de baltiska republikerna. Liksom ett självstyrt Åland.

I ett instängt vindsrum på en bondgård i Finström sitter bönderna Johannes Eriksson i Bjurström och Johan Jansson i Svarts-mara och plitar på kartor över Åland. Så noggrant de förmår ritar de in alla befästningar som ryska trupper byggt i landskapet det senaste året: det tunga artilleriet i Sälis och Kungsö och på andra ställen längs kusterna, löpgravarna med vallar på fasta Åland och taggtrådshinder och spanska ryttare som finns utplacerade på strategiska punkter i landskapet. När arbetet är klart vidtar den farliga transporten. Kartorna ska föras förbi alla vakande ryska soldater. De viras in i vadmalsväv som ges sken av att vara på väg till beredning och överlämnas till en ung student, Nandor Johansson Stenlid från Lemland, som osedd lyckas ta sig förbi de beväpnade gränsposteringarna. Förmodligen väljer han den vanliga spionrutten: från stranden vid Svartsmarafjärden, via Äppelö i Hammarland och över Ålands hav till Grisslehamn i Sverige.

Året är 1916 och sedan ett par år tillbaka rasar ett världskrig i Europa. På Åland finns en handfull aktivister, några bönder och studenter och en jurist, som riskerar sina liv som spioner för att bistå Tyskland. Deras mål är ett fritt och självständigt Finland, fritt från det ryska väldet. Men vid denna tid anar ingen i den lilla gruppen att kampen inom några år resulterar i ett självstyrt Åland. Och att just detta i sinom tid ska ge aktivisterna en plats i historieböckerna.

Än finns rester av de befästningar som ryssarna byggde på Åland under tiden för första världskriget.

Skott som förändrade världen.

De så beryktade skotten i Sarajevo föll den 28 juni 1914. Gavrilo Princip, en ung, lungsjuk student, avlossade två pistolkulor mot österrikiske tronföljaren Franz Ferdinand och hans hustru Sophie när de under ett kort besök färdades genom staden i en öppen bil. De träffades så illa att båda avled inom några timmar.

Princip var ingen ensam galning. Dådet var noggrant planerat och utfört av en serbisk-nationalistisk sammansvärjning med förgreningar högt upp i statsledningen.

De två skotten utlöste en månad senare ett krig mellan kejsardömet Österrike-Ungern och Serbien. Tyskland, världens ojämförligt starkaste militärmakt vid denna tid, slöt upp på Österrike-Ungerns sida, medan Ryssland, dit Finland och Åland hörde,

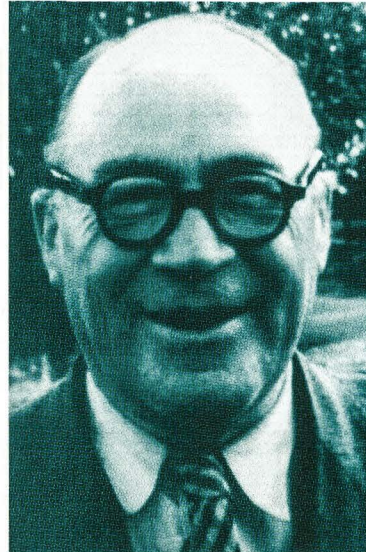
Foto: Ålands Museum

trädde till det militärt svaga Serbiens försvar tillsammans med Frankrike.

Snart var också Storbritannien indraget i kampen mot det expansiva och aggressiva Tyskland. När de upprymda soldaterna i de olika länderna marscherade mot fronten i månadsskiftet juli-augusti 1914 var de övertygade om att kriget skulle bli intensivt, men kort. Innan höstlöven föll skulle alla vara hemma igen, som segrare.

Men det blev helt annorlunda. Kriget utvecklade sig till det mest omfattande och förödande världen dittills skådat, ett segdraget jordiskt helvete. Soldaterna låg nergrävda i långa system av skyttegravar längs de två stora frontlinjerna: västfronten mellan Tyskland och Frankrike och östfronten mellan Tyskland och Ryss-

Rysska trupper anlände till Åland i april 1915 och inkvarterades i skolor och i de åländska hemmen.

Nandor Johansson Stenlid (1889–1960) var förmodligen den som våren 1917 kom med idén att Åland borde återförenas med Sverige.

land. En lerig stank av lik och skit blev vardagen för miljoner unga män på kontinenten under de följande fyra åren.

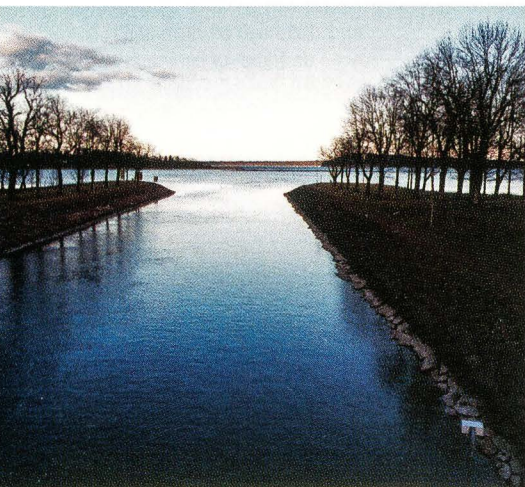
Idéer om kraft och aktivism.

I storfurstendömet Finland, en självstyrd del av Ryssland, väcker kriget förhoppningar i många kretsar. Om det militärt starka Tyskland besegrar Ryssland, vilket nästan alla tror ska ske, öppnar det möjligheter för Finland att slita sig loss från det ryska väldet och bli en självständig stat. Tyskland framstår för många som ett föregångsland. På några decennier har det lyckats bli världens ledande stormakt, både militärt och ekonomiskt; det är lätt att låta sig imponeras av framgången och kraften i utvecklingen. Det ryska kejsardömet är raka motsatsen: fattigt, outvecklat och industriellt efterblivet.

I studentkretsar i Helsingfors hittar vi de unga ålänningarna Jan Sundberg från Svartsmara och Nandor Johansson, senare Stenlid, från Järsö. Säkert har de som så många andra ryckts med av strömningarna i tiden, lockats av idéer om kraft och aktivism och blivit övertygade om den germanska rasens framtida dominerande roll, särskilt i förhållande till finnar och slaver. De vill själva delta i utvecklingen, vara aktiva, förändra.

Jan Sundberg bryter upp från det lugna studentlivet. En ödslig kväll i slutet av februari 1915 när gatlyktorna blinkar sorgset i blåsten och våta snöflingor faller vinkas han av från järnvägsstationen i Helsingfors av en annan ålänning, Alfons Granit, som avundsjukt beundrar hans handlingskraft och mod. Målet

Lemströms kanal och dess svängbro var något av det som intresserade styresmannen i Mariehamn, Carl Björkman, när han spionerade på de ryska ockupanterna under första världskriget.

för resan är Lockstedter Lager i norra Tyskland. Där ska Sundberg utbilda sig till soldat och strida som frivillig på Tysklands sida. Han är en av många studenter som utan närmare förklaring försvinner från universitetet i Helsingfors vid denna tid.

Sommaren 1915 återvänder han från militärutbildningen till Åland som spion. Han lyckas tillsammans med Stenlid inleda en illegal trafik över Ålands hav. Viktig information om ryssarnas förehavanden i landskapet förmedlas under de kommande åren den vägen till såväl Sverige som Tyskland.

Hoppet om ett fritt och självständigt Finland.

En central roll i det åländska spionaget har ordningsmannen i Mariehamn, Carl Björkman. Han har en helt annan bakgrund än studenterna och bondsönerna Sundberg och Stenlid. Björkman växte upp i ett burget hem i Åbo. Fadern var hovrättsråd och kom till Åland i början av 1900-talet som länsman i Föglö, lockad av möjligheterna till jakt och sjöliv.

Han har med tiden utvecklat en stark aversion mot Ryssland, säkert mest på grund av den antifinländska politik som tsarväldet fört de senaste femton åren. Under sin tid på Åland har han gjort sig känd för en utmanande attityd gentemot de ryska myndigheterna. Björkman engagerar sig tidigt i kriget på Tysklands sida och ses ofta oblygt strosa omkring i stans båda hamnar och notera ryssarnas alla aktiviteter. Det mesta intresserar honom: kanonrörens diameter, ubåtarnas ankoringsplats, konstruktionen av svängbron över Lemströms kanal.

Bland de åländska aktivisterna finns också de kartritande bönderna Johannes Eriksson och Johan Jansson i Finström. Även för dem var motviljan mot det ryska inflytandet orsaken till engagemanget för Tyskland i kriget. De hade blivit bryskt påmind om sin statstillhörighet när ryska trupper i april 1915 anlände till Åland, inkvarterades i skolor och i hemmen och snart började uppföra kraftfulla befästningsverk längs de västra och södra kusterna. Och inte nog med det: ryssarna krävde att bönderna skulle ställa arbetskraft till förfogande och utföra "rysskörslor".

För att slippa det otrevliga jobbet sände Johannes Eriksson alltid en lejd karl. Men en gång begav han sig själv iväg för att med egna ögon få se de anläggningar som ryssarna uppförde. Arbetet var tråkigt och vakterna skrek och gestikulerade på ryska, mindes

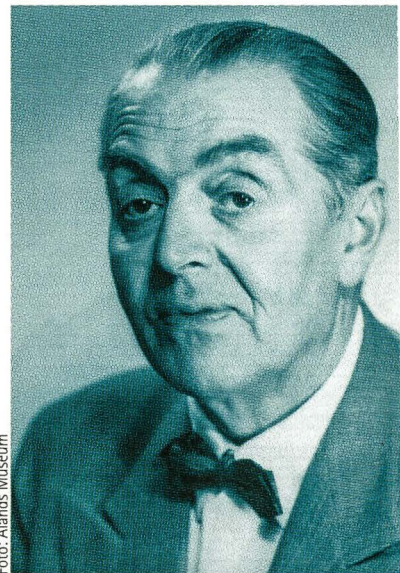

Foto: Ålands Museum

Jan Sundberg (1894–1976) lät under första världskriget utbilda sig till "jägare" i Tyskland och deltog på så vis i kriget på Tysklands sida mot Ryssland. Han blev senare bankdirektör i Mariehamn.

han långt senare. Det som vid denna tid, 1915-1916, förenar den något brokiga skaran av åländska aktivister är hoppet om ett fritt och självständigt Finland. De hyser en aversion mot det alltmer tilltagande ryska inflytandet i storfurstendömet och på Åland samtidigt som åtminstone de båda studenterna säkert också drivs av en beundran för det framgångsrika Tyskland.

Men ingen torgför öppet sådana åsikter. Det vore liktydigt med landsförräderi och synnerligen olämpligt när Åland var fyllt av ryska soldater. Därför vet vi egentligen ingenting om hur tongångarna gick bland ålänningarna i gemen, om sympatierna i kriget mest låg på Rysslands eller Tysklands sida. Förhållandet mellan lokalbefolkningen och de ryska soldaterna var dock omvittnat gott, trots "rysskörsor" och obehag med inkvarteringar. Ryssarna ansågs barnkära, och inte så få åländska flickor föll för de främmande ynglingarnas charm och stiliga uniformer.

Julius Sundblom (1860-1945) var Ålands tongivande politiker under första världskriget. Till att börja med förhöll han sig avvaktande till återföreningstanken, men anslöt sig sedan och blev tillsammans med juristen Carl Björkman rörelsens ledare.

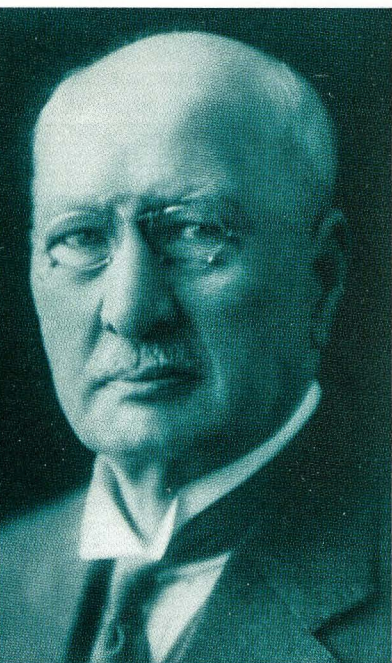

Foto: Ålands Museum

Opinionen svänger.

I mars 1917 ändras det politiska läget dramatiskt. I huvudstaden Petrograd, som var namnet på Sankt Petersburg sedan 1914, driver mat- och kolbristen fram kravaller. Inkallade trupper gör gemensam sak med de revolterande, och efter några dagar störtas tsaren. Ryssland blir republik. Den 17 mars anländer säkra uppgifter om det inträffade till Åland. Ett medborgerligt möte ordnas i Mariehamns rådhus. Landskapets starke man, lantdagsmannen och chefredaktören Julius Sundblom håller tal och utbringar ett leve för Finland. Ålänningarna sjunger "Vårt land". Övertygelsen att Finland snart är en självständig stat blir allt mer utbredd.

Det som präglar de ryska trupperna i Ryssland och runtom i Europa efter marsrevolutionen är den söndervittrande disciplinen. Det drabbar också Åland. Stämningen i landskapet blir alltmer otrevlig och hotfull. Soldaterna spelar kort, stjälar och bråkar i stället för att arbeta, och många hem blir bestulna på sprit och mat. Bolsjevikiska tankegångar börjar sprida sig bland ryssarna.

Vi vet inte exakt vad som händer inom den lilla skaran aktivister vid denna tid. Men under våren byter de spår: kampen för ett fritt Finland tonas ner, istället vill de se Åland återförenat med det gamla moderlandet, Sverige.

Orsaken till omsvängningen kan vi dock ana. Den tilltagande oordningen i Ryssland och Finland med vilda strejker, begynnande

Foto: Ålands Museum

Ordningsmannen i Mariehamn, Carl Björkman (1873-1948) växte upp i ett burget hem i Åbo. Han utvecklade en stark aversion mot Ryssland på grund av den antifinländska politik som tsarväldet förde.

hungersnöd och hot om ett kommunistiskt maktövertagande oroar alltmer. På Åland finns tusentals mer eller mindre bråkiga ryssar. Sverige framstår i jämförelsen som en trygg och varm modersfamn. Lugnt och stabilt och inte indraget i kriget. Och dessutom svenskt.

Sannolikt är det studenten Nandor Stenlid som lanserar idén om återförening. Han har goda kontakter med militära kretsar i Sverige. För svensk militär är Åland ett problem. Landskapet kan bli till "en pistol riktad mot Sveriges hjärta", huvudstaden Stockholm, om det befästes av utländsk makt. Så för Sverige vore en återförening utmärkt, den åsikten är allmän i breda kretsar.

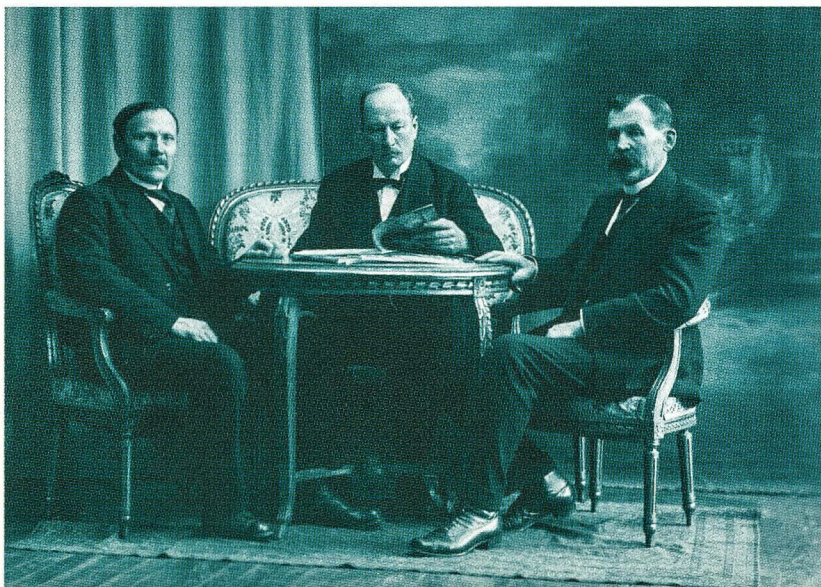
Men hur ska aktivisterna gå vidare? De inser att de ingenting kan göra ensamma. Det gäller att visa att tanken på en återförening har folkligt stöd. De väljer att, i största hemlighet, kalla representanter från de fastäländska kommunerna till ett möte på Ålands folkhögskola den 20 augusti 1917. Att öppna för diskussion om återförening med Sverige var liktydigt med landsförräderi.

Mötet beslutar att vända sig till Sveriges kung och regering och begära att landskapet åter ska bli en del av Sverige, precis som före det olycksaliga kriget 1808-1809. Mötet på folkhögskolan blir upptakten till fyra långa, intensiva kampår.

Åland blir finskt om än med självstyre.

Från hösten 1917 till sommaren 1921 driver ålänningarna målmedvetet och med framgång kravet att få avgöra landskapets statstillhörighet i en folkomröstning. Sveriges regering finns med som ivrig påhejare, medan regeringen i den nya staten Finland protesterar ihärdigt mot det åländska kravet. Den lilla skaran aktivister lyckas engagera Ålands starke man Julius Sundblom för sin sak

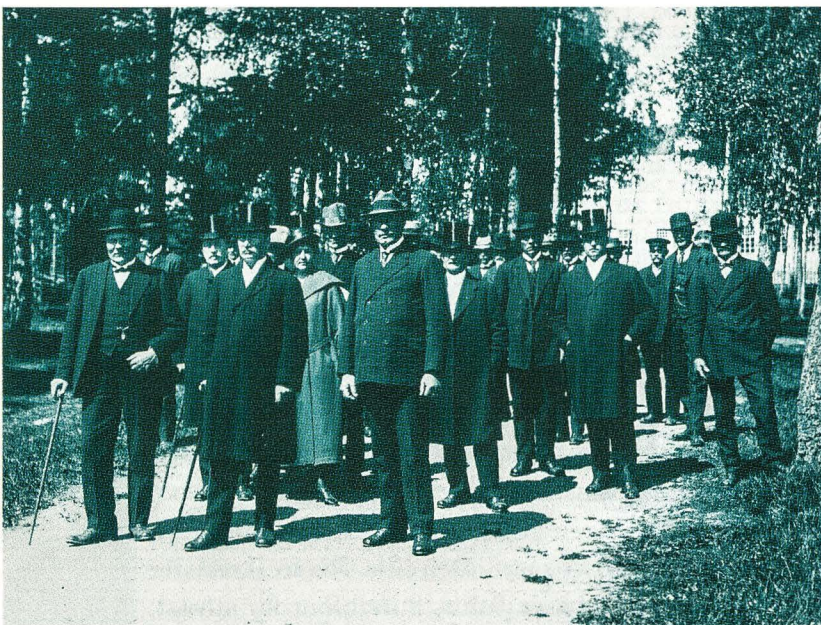
Foto: Ålands Museum

Tre tongivande personer inom Ålandsrörelsen, chefredaktören Julius Sundblom (i mitten) och bönderna Johan Jansson (t.h.) och Johannes Eriksson (t.v.) i Paris under fredskongressen efter första världskriget. För första gången begav sig åländska ledare ut i världen och förde folkets talan.

Den 9 juni 1922 samlades det första folkvalda landstinget till sitt första plenum i festsalen på andra våningen i Samlyceum i Mariehamn, nuvarande Ålands lyceum. I första ledet ses i mitten Julius Sundblom som valdes till talman. Till vänster om honom ses förste vice talmannen, Johannes Eriksson, till höger andre vice talmannen, bonden August Karlsson.

Foto: Ålands Museum

Julius Sundblom blev med tiden känd som "Ålandskungen". Hans begravning 1945 var en stor nyhet också i Sverige. Dagens Nyheter ägnade en stor del av sin förstasida åt händelsen.

och får därmed en skicklig folktalare och inflytelserik opinionsbildare på sin sida.

I december 1917 visar en namninsamling att en klar majoritet av den åländska befolkningen vill återförenas med Sverige. Ålänningarna lyckas föra frågan upp till högsta internationella nivå. Vårvintern 1919 reser en delegation till den stora fredskonferens som hålls i Paris efter första världskriget och får lägga fram sin sak för flera mäktiga och inflytelserika män. Och 1920 tar det nybildade Nationernas Förbund sig an frågan.

I december 1920 anländer "rapportörerna" till Mariehamn; en schweizare, en belgare och en amerikan som har fått Nationernas Förbunds uppdrag att utreda hur den komplicerade Ålandsfrågan bäst kan lösas. För att manifesteras den åländska folkviljan anordnas en stor demonstration, ett "bondetåg", genom Mariehamn till Societetshuset. Allt ser ännu hoppfullt ut för ålänningarna.

Men under våren 1921 hopar sig orosmolnen. Alltmer tyder på att kravet på återförening inte blir tillgodosett. Och på midsommardagen avgörs Ålands öde i Genève. Finland får suveränitet över Åland, ålänningarna självstyrelse och garantier för det svenska språket och Sverige bönhörs i kravet att ögruppen ska förbli demilitariserad.

Nederlaget var ett faktum. En stämning av sorg och vemod spred sig i landskapet, när budet nådde Åland. Hur kunde det gå så fel?

En viktig orsak var att stormakterna inte ville beröva Finland en del av dess territorium. Det hade varit att löna landet illa efter de vitas framgångar mot kommunisterna under inbördeskriget 1918. Dessutom skulle det ha varit ett farligt prejudikat att tillmötesgå ålänningarna. Europa var fyllt av folkspillror som kunde resa liknande krav, och för övrigt var det tveksamt om ålänningarna verkligen var en utsatt folkspillra. Det fanns ju samtidigt flera hundratusen svensktalande i Österbotten, Åboland och Nyland.

Den 9 juni 1922 samlades det första folkvalda landstinget till sitt första plenum i festsalen på andra våningen i Samlyceum i Mariehamn, nuvarande Ålands lyceum. Julius Sundblom valdes till talman, Carl Björkman till lantråd. Och arbetet på att bygga den åländska självstyrelsen kunde börja.

Fotnot: Artikeln har tidigare varit publicerad i Nya Ålands tematidning inför självstyrelsens 75-årsjubileum den 9 juni 1997.

